

Kalbos etiketas – savivertės, tautos mentaliteto atspindys

(Kalba – tautos mentaliteto (savivertės) atspindys)

Mykolas Romeris universitetas

prof. dr. Zofija Babickienė

Zofija.Babickiene@mruni.eu

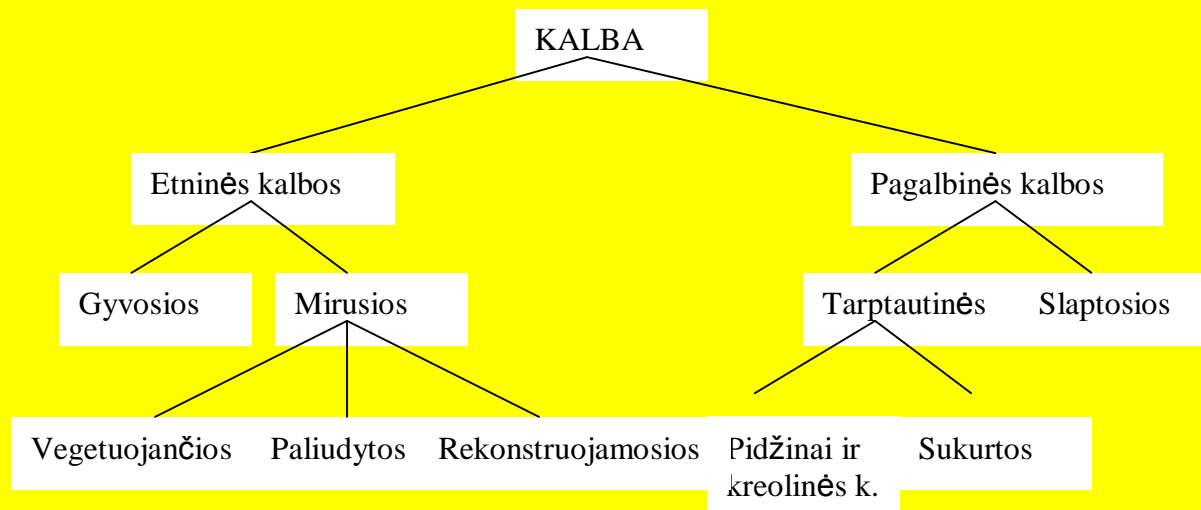
(mob. tel. 861263802)

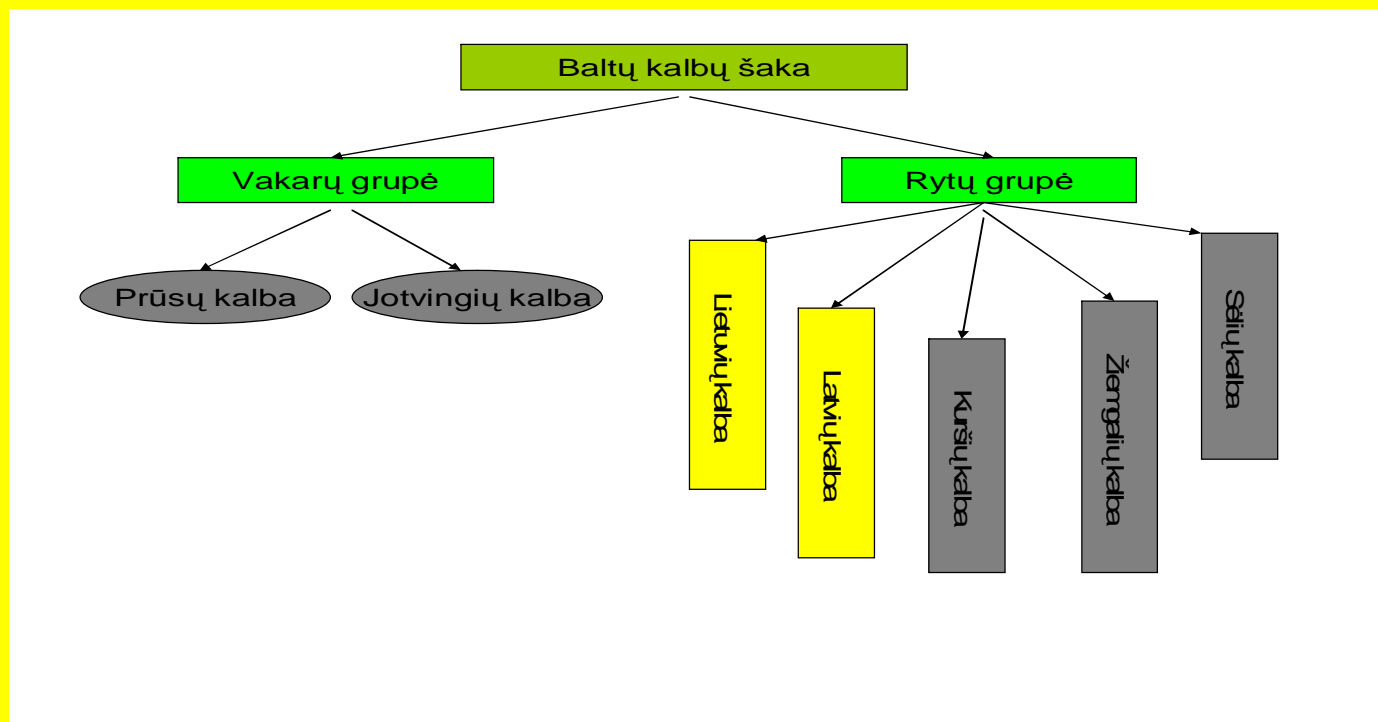
Kalbos etiketas – savivertės, tautos mentaliteto atspindys

Literatūra

Giedrė Čepaitienė Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika.

Šiauliai. 2007. Naudinga visa monografija, ypač 256–265.

Žmogus yra žmogus tik kalbos dėka (*Vilhelmas fon Humboltas*).

Kas yra kalba?

Kalba – tautos mentaliteto (galvosenos, mąstymo, suvokimo) būdas, atspindys.

Kas yra kalbos etiketas (pranc. *étiquette*) ?

Tai nusistovėjusios kalbinio bendravimo normos.

KALBOS FUNKCIJOS:

Komunikacinė (lot. *communicatio* „pranešimas, suteikimas“);

Ekspresinė (lot. *expressio* išraiška“);

Apeliacinė (lot. *appellatio* „kreipimasis, appellare „kreiptis“);

Fatinė (gr. *φάτις* „šnėkos“);

Metalingvistinė (gr. *μετα-* priešdėlis,
reiškiantis pakeitimą, perkaitą, lot. *lingua* „kalba“);

Poetinė;

Kognityvinė (lot. *cognitio* „pažinimas“).

Etninė

Maginė

Kognityvinė funkcija

Kai kurie tyrinėtojai, nagrinėjantys kalbos sąsajas su mąstymu ir pažinimu,

vartoja įvairius šios kalbos funkcijos pavadinimus:

vieni yra linkę skirti dvi – kogitacinę (lot. *cogitatio* „mąstymas“)

intinę, arba gnoseologinę (gr. *γνώσις* „pažinimas, žinojimas“ ir *λόγος* „žodis“) funkcijas,

kiti, pvz., Karlas Biūleris (Bühler 1879–1963)

ją vadina simboline (realybės reiškinių atspindėjimo, atvaizdavimo) funkcija.

Fatinė funkcija

– tai kontakto užmezgimo ar palaikymo funkcija, pvz.,
(ryšio užmezgimas ir jo palaikymas, ryšio nutraukimas,
pokalbis telefonu, pirmoji vaiko kalbos funkcija).

Fatinės funkcijos situacijos:

- 1) pasisveikinimas;
- 2) supažindinimas ir susipažinimas;
- 3) ryšio demonstravimas;
- 4) ryšio nutraukimas.

Pasisveikinimas

Labas rytas (labą rytą); Laba diena (labą dieną);

Labas vakaras (labą vakarą);

Sveiki (sveikas; sveika; sveikos);

Sveiki gyvi (sveikas gyvas; sveika gyva);

Sveikas drūtas (sveiki drūti); Labutis.

Vaikų kalboje aptinkame

Labą dieną. – Su vištiena Snt;

Kaip tavo pavardė? – Kaip auksinė raidė. –

Kaip tavo vardas ? – Kaip auksinis kardas ST 845.

Kaip tavo pavardė? – Mano žila pabarzdė ST 845 Šd.

Kaip vardas? – Rankovė. – Kaip pavardė? – Išsimovė ST 845 Šd.

Kai kas nors pasibeldė ir nori užėiti, sako:

Ar galima? – Prašom pro kaminą Nm.

Dėkojimas

Ačiū. – Pabučiuok pečių ST 860 Krž.

Ačiū.– Pabučiuok savo pačią, tik svetimos negriebk

ir į mergas nežiūrėk Snt.

Dieve, duok labą rytą I Simon.
Dieve duok labą ryt, kaimyn I Simon.
Dėkui, dėkui I Simon.

Atsisveikinimas

Sudie (sudieui; su Dievu);

[latvių *Ardievu*, palydint mirusį];

atsisveikina ir pasisveikina vienu žodžiu *Sveiki*]

Viso labo; Viso gero;

Iki pasimatant (iki pasimatymo);

Iki kito susitikimo;

Iki rytojaus; Likite sveiki (palikit sveiki);

Labos nakties; Labanakt.

Kada tinka vartoti šiuos pasakymus?

Praėjo anei kriukt;

Nė kriu kriu, nė še lauk;

Ar nematėt kiaulės su dzvaneliu?

Patarlės ir priežodžiai:

Atmink, mano vaike: daug kalbėt nereikia PP 166 Ds;

Kas save giria, tą Perkūnas spiria PP 45 Jnš;

Kada sakome?

Pro penktadienį matyti ketvirtadienis .

**Akyse – kaip šilkas, už akių kaip vilkas.
Ne tavo kiškis, ne tu ir kiškis.
Aš tavęs klausiu apie miltus, o tu man apie tiltus.
Gyrėsi gaidys, kad vanagą pabaidys.
Balsu saldus – darbais kartus.
Į akis taip, už akių kitaip.
Susikalbėjo kaip šuo su žąsinu.
Girdėjai, kad zvanai zvanijo, bet nežinai, kurioj bažnyčioj.
Ar su ta pačia burna ir valgai ?
Gyvatės liežuvį turėjo, nors aniuolu dėtis norėjo.
Kulia tuščius šiaudus, o grūdai vis tiek nebyra.**

Kada tinka šie pasakymai?

Praėjo, nè čiu čiu, nè še lauk.

Tu kalbi apie akėčias, o aš apie vežėčias.

Eina, kaip kiaulė, nè kriukt.

Žodį pasakysi, jau jo nepavysi.

Kam kiaulė, o tau tetulė.

Žodis žvirbliu išlekia, o jaučiu pargrįžta.

Kam Jonas, o kam dėdė.

Dikčiau skauda nuo liežuvio, nekaip nuo botago.

Akyse bučiuoja, už akių burnoja.

Į svetimus barščius nagų nekišk.

Raskime atitikmenų.

Smerkiami tie, kurie barasi, ar burnoja.

Kalbėti dera tik apie tai, ką gerai išmanai.

Smerkiamas kišimasis į kitų reikalus ar įsiterpimas į svetimą pokalbį.

Būtina parinkti tinkamą žodį, galvoti, ką sakai.

Būtina atsižvelgti ne vien tik į amžių, bet ir į pažinties laipsnį, socialinę padėtį.

Dera atsižvelgti ne vien tik į amžių, bet ir į pažinties laipsnį, socialinę padėtį.

Jei praeinama nepasisveikinus.

Kalbos ne visuomet sutampa su darbais.

Nepiktai pasišaipoma iš nesusikalbančių pašnekovų.

Pataria vengti tuščių šnekų.

Palinkėjimai

Skanaus; Skalsu; Soties; Gero apetito; Gerų pietų.

Darbo pradžios formulė

Dieve padėk (Padėkdie); Giedros (Pagados);

Dieve, padėk; tinginy, pabėk; darbeli, pasispartyk; vakarėli, prisiartyk LTR(Mrj).

Galima patarti moksleiviams paskaityti Birutės Jasiūnaitės straipsnį

Padėk, Dieve! (Tradiciniai gero linkėjimai dirbančiam žmogui)

Kalbotyra. – Nr. 46 (1). 1997. Psl. 19–31.

Supažindinimas ir susipažinimas (ryšio užmezgimas)

Prašom susipažinti su ...; Su malonumu pristatau Jums...;

Džiaugiuosi, galėdamas Jus supažindinti su...

Prašyčiau leisti prisistatyti, esu... – aukštesnis stilius, distancinis mandagumas

Norėčiau su Jumis susipažinti, esu...;

Aš Z. B. , norėčiau su Jumis susipažinti

– neutralus stilius, distancinis mandagumas

Tėvų palaiminimas vaikams

Dieve, kuris vaikams įsakei savo tėvus gerbti ir šio įstatymo besilaikantiems pažadėjai savo palaiminimą, teikis palaiminti mylimą sūnų (dukterį) ... ,
apsaugoti nuo kūno ir sielos pavojų bei nuvesti į amžinąją dangaus laimę.

Amen.

Tepalaimina tave Dievas, ir aš tave laiminu
vardan Dievo Tėvo, ir sūnaus, ir
Šventosios Dvasios.

Liturginis maldynas. Lietuvos vyskupų konferencijos leidinys.

Antras pataisytas leidimas.

Kaunas–Vilnius. 1984. p. 251.

Poetinė funkcija

(rimas, ritmika; būdinga patarlėms, priežodžiams, juokavimams...)

Keliskart pamanyk, tada pasakyk.

Gera peiksi – neišpeiksi, blogą girsi – neišgirsi.

Giriamas vaikas visuomet paikas.

Prieš didesnę būk mažesnis.

Pirma padirbk, paskui pagirk.

Daug žinok, maž bylok.

Ekspresinė (ekspresyvinė-emotyvinė) funkcija

Tėvyne Lietuva, mielesnė už sveikatą!
Kaip reik tave branginti, vien tik tas pamato,
Kas jau tavęs neteko. Nūn tave vaizduoju
Aš, ilgesy grožiu sujaudintas tavuoju.

(A. Mickevičiaus „Pono Tado“ eilutes vertė V. Mykolaitis-Putinas)

Komunikacinė kalbos funkcija

Kuo savita ši funkcija lietuvių kalboje?

Skiriasi žodžio semantinė apimtis

Plati : siaura ir konkretumas

Надеть – apsivilkti (suknelę, palta, kailinius)

- apsisiegti (sijoną)**
- apsimauti (kelnes)**
- užsimauti (pirštines)**
- apsiauti (batais)**
- apsirišti (skarele)**
- apsirengti (drabužius)**

ЧИСТИТЬ – valyti (dantis, drabužį)

– šveisti (batus)

– lupsti (apelsiną)

– doroti (žuvį)

– skusti (bulves)

кусок пути – kelio galas

кусок мяса – gabalas mėsos

кусок хлеба – riekė duonos

кусок сукна – audeklo skiautelė

Lietuvių kalboje konkretūs garsiniai įspūdžiai:

Girgždėti (apie langines, ratus, batus, sniegą);

Žirinti (apie neaštirus įrankius);

Žvangėti (apie metalą, ginklus, raktus, stiklus);

Žlegėti (žlegėjo geležiniai pančiai);

Šnarėti (apie lapus, javus, šiaudus);

Šlamėti (apie lapus, popierių, vėliavas);

Traškėti (apie šakas, ledą, laužą);

Grikšėti (apie dantis, sąnarius, sniegą);

Čiužėti (apie drabužius, šieną, sausus lapus, šiaudus).

Atkreiptinas moksleivių dėmesys į katoikonimų raišką lietuvių kalboje.

Katoikonimai (gr. κατά 'nuo', οἶκος 'namas, buveinė') kas tai ?

Tai žodžiai, kurie žymi

toponimu (vietovardžiu) įvardytoje vietovėje

ar netoli jos nuolat ar laikinai gyvenančius ar iš jos kilusius asmenis:

alytiškis, alytukas: Alytus; skapiškietis, skapiškėnas: Skapiškis;

biržėnas: Biržai; čiobiškėnas: Čiobiškis;

dubingys: Dubingiai; linkuvis: Linkuva.

Priesagos –*iškis* vediniai:

*mažeikiškis, varniškis,
žarėniškis, plateliškis, raudėniškis, telšiškis,
tauragiškis, šilališkis, palangiškis, kretingiškis, ylakiškis, gargždiškis,
skuodiškis, plungiškis, laukuviškis, tveriškis*

Lietuvių kalboje nykstančio baigmens –*ininkas* pavyzdžiai
karklininkas, preilininkas, nidininkas, vegerininkas, žagarininkas

Milda Norkaitienė

Vietovardinių asmenų pavadinimų (katoikonimų) žodynas

Lietuvių kalbos institutas 2012

Kokie yra šių miestų gyventojų asmenų pavadinimai?

**Pagėgiai, Liškiava, Čedasai, Birštonas, Akmenė, Dūkštas, Visaginas
Varėna, Virbalis, Vilnius, Kupiškis, Zarasai, Klaipėda, Raseiniai**

Metalingvistinė funkcija

Adresatui arba adresantui svarbu, ar jie vienas kitą supranta.

Svarbu sisteminis kalbėsenos supratimas.

Ar Jūs suprantate, ką aš turėjau galvoje?

Atleiskite, ar tai sakydami Jūs turėjote galvoje šį reiškinį?

Kalbos etiketo situacijos

Pasakei – kaip medum patepei Snt.

Man tie žodžiai kaip medus LKŽ VII 993.

Geras patarimas kaip aukso davimas PŽ 381.

Ačiū, pakviete, giminėmis palaikė J. Balt.

Oi! Ką aš matau! Mano meilė! Te-re-sė-lė! J Ivan.

Apeliacinė kalbos funkcija

Labas rytas (labą rytą); Laba diena (labą dieną);

Labas vakaras (labą vakarą);

Sveiki (sveikas; sveika; sveikos);

Sveiki gyvi (sveikas gyvas; sveika gyva);

Sveikas drūtas (sveiki drūti) !

Kuo saviti apeliatyvai lietuvių kalboje?

Biomorfiniai melioratyvai skirstomi į:

1) floristinius (gėlių pavadinimus),

pvz., *rūtele, rūtos šakele, lelijėle, dobilėli, aguonėle, rože, dievmedėli;*

2) vaisių bei uogų pavadinimus, pvz., *pupele, uogele, serbentėle, žemuogėle;*

3) žydinčio augalo ar jo dalių pavadinimus, pvz.: *žiedeli, kvietkeli, pumpurėli;*

4) utilitarinę paskirtį turinčių augalų pavadinimus,

ppr. vartojamus kiek ironiškai, pvz.: *svogūnėli, kanapėle, voveruška.*

Aš, Mortele, aš, *rūtų šakele*, įleisk LzP. (vaikinas mergaitei).

Kiek tave priėdžiau, *mano rūtele*... M. Katil. (motina dukteriai).

***Rūtaite tu mano, gana, gana!* Ar dabar tepietaujat? Žem. (kaimynė kaimynei).**

Zoomorfiniai melioratyvai skirstomi taip:

- 1) paukščių pavadinimai;**
- 2) žvėrių bei naminių gyvulių pavadinimai;**
- 3) vabzdžių pavadinimai;**
- 4) žuvų pavadinimai.**

**balandėli, karvelėli, gegute, varnele, šarka, kregždė, blezdinga,
lakštingalėle, kurapkėle,
pelėdėle, sakalėli, zylike, zylės plunksnele, putpele, žvirbleli,
gulbele, pempe, vaikai vanagai**

TU-----JŪS

Asmeninio įvardžio 2-ojo asmens *tu* ir daugiskaitos 2-ojo asmens formos *jūs* priešprieša.

Kontaktinė mandagumo strategija.

Distancinė mandagumo strategija.

Tu ir *Jūs* vartoseną mūsų tarmėse.

Iš junginio *tavo mylista* sudarytas 2-ojo asmens įvardis *tamsta*.

Ar nežinai *tamsta*, kur mano Petriukas J. Bil.

Sugaišinau *tamstą* savo ilgu laišku, bet gaišinsiu dar M. Katk.

Iš pradžios pasisakau *tamstai* esąs žemaitis Jn.

Tamsta man ne kavalierius, aš *tamstai* ne pana Žem.

Žodžio *tamsta* vartojimas mokykloje.

IŠVADOS

1. Kalba yra mums viena iš svarbiausių visą kultūrą vienijančių galių ir jos jungtis. Nėra kultūros srities, kuriai jokios įtakos neturėtų kalba ir kurioje ji kaip nors nesireikštų. Kalba formuoja kultūrą ir kultūra – kalbą.
2. Etiketą pirmiausia yra tautos dvasinės kultūros požymis (atributas). Kalbos etiketas yra tautos bendrosios kultūros dalis, nes atspindi tautos, žmonių bendruomenės, kokios nors socialinės grupės žodinio bendravimo normas.
3. Lietuvių tautos mentaliteto savitumą atspindi ne tik įvairios etiketo situacijos, bet ir kalbos sandaros lygmenys (ypač leksika, morfologija ir sintaksė).
4. Sena lietuvių kalba yra išlaikiusi savitą sintaksinę struktūrą, turi labai dideles morfologijos išgales, geba tenkinti naujus visuomenės poreikius ir turi nepaprastai turtingą žodyną, kuriam būdinga konkreti semantika.

AČIŪ UŽ DĒMESĪ !

